

Літаратура

1. Аксамітаў, А. Прыказкі і прымаўкі / А.Аксамітаў – Мінск, 2000.
2. Беларускія прыказкі, прымаўкі і загадкі / Склад. Я.Рапановіч. – Мінск, 1972
3. Носович, И.И. Сборник белорусских пословиц / И.И. Носович. – Спб., Типография Императорской Академии Наук, 1874.
4. Прыказкі і прымаўкі. Кн. 1-2 / Склад. М.Я. Грынблат. – Мінск, 1976.
5. Слоўнік беларускіх прыказак / І.Я. Лепешаў, М.А. Якалецвіч. – Мінск, 2006.
6. Шкраба, І. Крынічнае слова: Беларускія прыказкі і прымаўкі / І.Шкраба, Р.Шкраба. – Мінск, 1987.
7. Янкоўскі, Ф.М. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / Ф.М. Янкоўскі. – Мінск, 1992.
8. Янкоўскі, Ф.М. Уласныя імёны, іх варыянты і некаторыя формы ад імёнаў // Матэрыялы да слоўніка народна-дыялектнай мовы. – Мінск, 1960, с. 187-198.

Н.А. Харошка

ДА ПЫТАННЯ АБ НАЗВАХ-АРЫЕНЦІРАХ У МІКРАТАПАНІМІ

Сярод багацця мікратапанімічнай лексікі асобную групу ўтвараюць так званыя назвы-арыенціры. Такія назвы з'яўляюцца спецыфічнымі з пункту гледжання сваёй граматычнай аформленасці, семантыкі, а таксама словаўтварэння. Апошнім часам гэтыя назвы па традыцыі намінуюцца як мікратапонімы-арыенціры. Аднак трэба заўважыць, што прац, прысвечаных аналізу назваў-арыенціраў няшмат. Асобныя артыкулы, у якіх даецца разгляд і аналіз дадзеных мікратапонімаў, прадстаўлены ў даследаваннях М.М. Карсакавай, Я.М. Адамовіча, В.М. Емельяновіча і іншых. Мікратапанімічны матэрыял аўтары класіфікавалі і аналізавалі з пункту гледжання асаблівасцей словаўтварэння, структурнай арганізацыі, матывавальных асноў і г. д. Усе гэтыя працы былі напісаны ў 60 – 70-я гады мінулага стагоддзя. У наступныя гады мікратапонімы-арыенціры заставаліся па-за межамі лінгвістычных даследаванняў. Таму на сённяшні момант у пытанні так званых назваў-арыенціраў існуе шмат спрэчак і супярэчнасцяў, якія вынікаюць з папярэдніх назіранняў над класам гэтых онімаў. Супярэчнасці тычацца самога аб'екта даследавання (паўстае пытанне, якія ж адзінкі лічыць мікратапонімамі-арыенцірамі), класіфікацыі назваў, а таксама «адэкватнасці» тэрміналогіі.

У першую чаргу звернемся да пытання, што ж лічыць назвай-арыенцірам?

У сваёй працы «Мікратапанімічныя назвы» Я.Адамовіч услед за А.Нікіціным лічыць назвамі-арыенцірамі тыя адзінкі, якія «выражаюць кірунак, у якім трэба ісці да ўрочышча (*На вялікі бор, Пад дуброву*), месцазнаходжанне ўрочышча (*За калодаю, Ля падгор'я*), кірунак і месцазнаходжанне адначасова (*За мхом пад хваінкаю, На рагу пад столбікам*)» [1, с. 97]. Да ліку такіх назваў Я.Адамовіч адносіць толькі адзінкі, што «ўтварыліся са спалучэнняў прыназоўнікаў з назоўнікамі ва ўскосных склонах» [1, с. 96]. Такім чынам галоўным крытэрыем аднясення мікратапоніма да ліку назваў-арыенціраў

з'яўляецца яго граматычная аформленасць. Назвы ж тыпу *Закрыніца, Падгай, Закурганне*, якія таксама выражаюць месцазнаходжанне аб'екта, выносяцца за межы арыенціраў і разглядаюцца сярод прэфіксальных ці прэфіксальна-суфіксальных назваў. У той жа час у працы адзначаецца паходжанне такіх назваў ад прыназоўнікава-іменных канструкцый і іх граматычная няўстойлівасць (змена прэфікса на прыназоўнік пры скланенні). Далей аўтар зазначае, што «назвы тыпу *Залуг, Падлес*, як і *За лугам, Пад лесам*, лепш за іншыя праяўляюць здольнасць служыць назвамі-арыенцірамі» [1, с. 28]. Паўстае пытанне: калі гэтыя назвы лепш за іншыя праяўляюць такія здольнасці, чаму ж іх нельга аднесці да арыенціраў?

Семантычныя асаблівасці разглядаемых намі назваў сталі аб'ектам аналізу М.Карсакавай. У сваім артыкуле, прадстаўленым на Першай беларускай тапанімічнай канферэнцыі, яна даследуе прыназоўнікава-іменныя канструкцыі і прэфіксальныя назвы як суадносныя, не намінуючы пры гэтым іх як назвы-арыенціры. У выніку атрымліваецца наступная **класіфікацыя** гэтых канструкцый:

- прыназоўнікава-іменныя (мікратапонімы тыпу *За ракой, Ля ракі*);
- прэфіксальна-суфіксальныя (тыпу *Зарэчча, Паддуб'е*);
- прэфіксальныя (тыпу *Зарака, Загара*).

На першы погляд класіфікацыя істотных пярэчанняў не выклікае. Але ў ёй заўважаюцца пэўныя недакладнасці і супярэчнасці. Гэта тычыцца ў першую чаргу назваў тыпу *Зарака, Загара, Залес*, якія «ўзніклі шляхам лексікалізацыі прадуктыўных у славянскай мікратапаніміі прыназоўнікавых канструкцый, а не далучэннем прэфікса да асновы імені. Гэтая дыяхранічная асаблівасць назваў <...> адлюстроўваецца і ў сінхраніі. Мікратапонімы тыпу *Зарака* ва ўскосных склонах уяўляюць сабой яшчэ досыць ярка выражаную кіруемую прыназоўнікавую канструкцыю. Такім чынам, прэфікс не заўсёды выдзяляецца ў асобную непасрэдна састаўляющую пры першым члянэнні слова» [3, с. 142]. Атрымліваецца, што пры скланенні прэфіксы ў большасці выпадкаў знікаюць, а значэнне размяшчэння ў прасторы выражаецца праз адпаведную прыназоўнікава-іменную канструкцыю. А таму можна гаварыць пра недакладнасць у аднясенні такіх мікратапонімаў да прэфіксальных, паколькі прэфіксальныя назвы нязменна захоўваюць пры скланенні прыстаўку ў сваім складзе.

У 1980 годзе ў зборніку «Беларуская мова» быў апублікаваны артыкул В.Емельяновіча «Назвы-арыенціры ў мікратапаніміі Пружанскага раёна Брэсцкай вобласці». Аўтар прыводзіць класіфікацыю аналагічную класіфікацыі М.Карсакавай. Адзначае таксама адпаведнасць прэфіксальных назваў прыназоўнікавым канструкцыям, што «выяўляецца і ў мове мясцовых жыхароў, якія, ставячы гэтыя назвы ва ўскосным склоне, замест прыстаўкі часцей ужываюць прыназоўнік» [2, с. 82]. Але, нягледзячы на свае заўвагі, як і М.Карсакава, усё роўна кваліфікуе гэтыя назвы як прэфіксальныя. Адрозненне

заклучаецца толькі ў тым, што ў адносінах да ўсіх разгледжаных адзінак В.Емельяновіч выкарыстоўвае тэрмін «назва-арыенцір».

Такім чынам, у літаратуры існуе два пункты гледжання адносна таго, што лічыць назвамі-арыенцірамі. Згодна з першым («вузкім»), гэта прыназоўнікава-іменныя канструкцыі, якія маюць значэнне кірунку, размяшчэння ў прасторы і г. д. (працы Я.Адамовіча). Прадстаўнікі другога пункту гледжання («шырокага») арыенцірамі лічаць любую назву, семантыка якой указвае на месца размяшчэння аб'екта, дае арыентацыю яго ў прасторы (працы М.Карсакавай і В.Емельяновіча).

Пры вызначэнні аб'екта даследавання ў дачыненні да сабранага намі матэрыялу мы прытрымліваемся «шырокага» пункту гледжання. І таму назвы тыпу *Зачыстое, Заболоцэ, Закладкі, Пудпятэнне, Заглыбічэ, Задубэччэ* і г. д. адносім да ліку арыенціраў, як і прыназоўнікава-іменныя канструкцыі тыпу *Пуд Вульку, На Копані, Коло вэрбынкі*, паколькі ў семантыцы іх прысутнічае тое агульнае значэнне «размяшчэнне ў прасторы», якое і вызначае спецыфіку мікратапонімаў-арыенціраў. Атрымліваецца, што агульным у дадзеных назвах з'яўляецца абстрактнае значэнне месцаразмяшчэння, а розным – граматычная аформленасць і ўзрост.

Прыназоўнікава-іменныя канструкцыі з'яўляюцца самай прастай і архаічнай формай мікратапонімаў [2, с. 76]. Гэта – першае звяно ў радзе *За ракой – Зарака – Зарэчча* [3, с. 135]. Відавочна, што назвы тыпу *Зачыстое, Заболоцэ, Пудвэрба* некалі былі канструкцыямі такога ж тыпу (*За Чыстым, За болоцэм, Пуд вэрбою* і г.д.), але з цягам часу, па розных прычынах, а хутчэй з-за важнасці і значымасці гэтых аб'ектаў жыхарам такія канструкцыі лексікалізаваліся, «скандэнсаваліся» ў назву-слова. З пункту гледжання сучаснай беларускай літаратурнай мовы, яе словаўтваральных сродкаў такія назвы разглядаюцца цяпер як **прэфіксальныя ці прэфіксальна-суфіксальныя**. Пасля замацавання ў маўленчай практыцы яны пачынаюць скланяцца як «адно цэлае», не змяняючы прэфікса (былога прыназоўніка) на прыназоўнік. Наадварот, да такой назвы прыназоўнік можа далучацца пры скланенні. Напрыклад,

<i>Зачыстое;</i>	<i>Пудпятэнне;</i>
<i>(Кай, Коло) Зачыстого;</i>	<i>Пудпятэння;</i>
<i>Зачыстое;</i>	<i>Пудпятэнне;</i>
<i>Зачыстому;</i>	<i>Пудпятэнню;</i>
<i>Зачыстым;</i>	<i>Пудпятэннем;</i>
<i>(Пры) Зачыстым</i>	<i>(Пры) Пудпятэнні</i>

Пры скланенні **прыназоўнікава-іменных** канструкцый мае месца змяненне прыназоўніка на іншы (*на Копані, кай Копані, по-кай Копані, дэ Копань*) ці ўвогуле яго «апушчэнне» (ішлі *Копанню*). Гэтая няўстойлівасць – з'ява натуральная, бо дадзеныя адзінкі, гаворачы словамі Ніканава, – усяго

толькі «эмбрыёны назваў», многія з іх яшчэ толькі на шляху ператварэння ў імя ўласнае [4, с. 7].

Сярод сабраных намі назваў ёсць і такія, якія пры скланенні ў некаторых сваіх формах усё яшчэ змяняюць прэфікс на прыназоўнік (Підвэрба: *Кай вэрбы, Під вэрбою* (а не *на Підвэрбы*); Запрусцэ: (касілі) *за Прусцю*). Дадзеная асаблівасць была заўважана і Я.Адамовічам, і М.Карсакавай, і В.Емельяновічам (назвы такога тыпу яны кваліфікуюць як прэфіксальныя ці прэфіксальна-суфіксальныя). На нашу думку, такое аднясенне з'яўляецца не зусім апраўданым, паколькі пры скланенні прэфіксальных/прэфіксальна-суфіксальных адзінак павінны змяняцца флексіі, без змянення прэфіксаў. Таму назвы тыпу *Підвэрба, Запрусцэ* мы прапануем кваліфікаваць як мікратапонімы **пераходнага тыпу**.

У выніку атрымліваюцца 4 тыпы назваў, якія маюць значэнне месцаразмяшчэння ў прасторы:

- 1) **прэфіксальныя** (тыпу *Зачыстое, Заболоццэ*);
- 2) **прэфіксальна-суфіксальныя** (тыпу *Задубэччэ, Пудросэнне*). Назвы гэтых двух тыпаў скланяюцца як «адно цэлае»;
- 3) **прыназоўнікава-іменныя** (тыпу *На Копані, Кай бідного Стэпана*). Пры скланенні мае месца змяненне прыназоўнікаў;
- 4) **назвы пераходнага тыпу** (тыпу *Підвэрба, Запрусцэ*). Няўстойлівыя, прэфікс пры скланенні замяняецца прыназоўнікам.

Трэба адзначыць, што межы прапанаванай намі класіфікацыі не маюць строгага характару. З цягам часу ў мікратапаніміі як «жывой» з'яве адбываюцца шматлікія змены. Некаторыя назвы могуць увогуле страціцца, знікнуць, іншыя – атрымаць новае імя. Мікратапонімы, што маюць выгляд прыназоўнікава-іменных канструкцый, могуць скандэнсавацца ў назву-слова і заняць адпаведнае свайму статусу месца ў класіфікацыі.

Літаратура

1. Адамовіч, Я.М. Мікратапанімічныя назвы / Я.М. Адамовіч. – Мінск, 1971.
2. Емельяновіч, В.М. Назвы-арыенціры ў мікратапаніміі Пружанскага раёна Брэсцкай вобласці / В. М. Емельяновіч // Беларуская мова. – Вып. 7. – Мінск, 1980.
3. Карсакова, М.М. Прыназоўнікава-іменныя канструкцыі і суадносныя з імі прэфіксальныя ўтварэнні ў мікратапаніміі Гомельшчыны / М.М. Карсакова // Пытанні беларускай тапанімікі. Матэрыялы і беларускай тапанімічнай канферэнцыі (1 – 3 снежня 1967). – Мінск, 1970.
4. Никонов, В.А. Научное значение микропонимии / В.А. Никонов // Микропонимия. – М., 1967.